

بررسی محتویات پرونده شخصیت اطفال و نوجوانان در حقوق ایران

غلامرضا عابدینی^{۱*}، سید محمدتقی علوی^۲

۱. دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، پردیس بین‌المللی ارس دانشگاه تهران، جلفا، ایران

۲. استاد گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

(تاریخ دریافت: ۹۴/۱۲/۱۱؛ تاریخ پذیرش: ۹۵/۰۵/۰۳)

چکیده

در بحث شخصیت متهم، هر متهم شخصیت ویژه‌ای دارد و لازمه شناسایی آن، تشکیل پرونده شخصیت برای او است. پرونده شخصیتی حاوی اطلاعات روانی، تربیتی و موارد مهمی از جمله جنسیت، حسن سابقه، وضع جسمانی، شرایط اجتماعی و خانوادگی اطفال و نوجوانان، و اظهارات متخصصان علوم پزشکی، روان‌شناسی، مددکاری و پژوهش‌های اجتماعی، به‌ویژه متخصصان جرم‌شناسی درباره متهم است. مقاله پیش رو، تلاشی برای پردازش پرونده شخصیتی اطفال و نوجوانان و راه‌کارهای حقوقی پیش‌بینی‌شده در مواجهه با آن در حقوق ایران است که به نظر می‌رسد، با توجه به بررسی‌های انجام‌گرفته در حقوق کیفری ایران، به‌ویژه در برخی مواد قانون مجازات اسلامی، قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۷۸، آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و نیز قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ به‌صراحت به لزوم تشکیل پرونده شخصیت درباره اطفال و نوجوانان اشاره کرده‌اند، و بررسی‌های میدانی انجام‌گرفته از پرونده‌ها موجود حاکی از تشکیل‌نشدن پرونده شخصیت در مراحل دادرسی و کامل‌نبودن آن در قانون اصلاح و تربیت زندان است. روش تحقیق در این نوشتار مبتنی بر مطالعات میدانی، اسنادی و تحلیل محتوا است.

کلیدواژگان

اطفال و نوجوانان، اقدامات تأمینی، بازسازی، پرونده شخصیت، حقوق ایران.

* نویسنده مسئول، رایانامه: gh.abedzal@gmail.com

مقدمه

یکی از بنیادی‌ترین حقوق طفل و نوجوان بزه‌کار در مراحل دادرسی، تشکیل پرونده شخصیت و شناسایی شخصیت فردی و شرایط خانوادگی و اجتماعی که در آن به سر می‌برد، است. در همه موارد به جز در مواردی که جرم کم‌اهمیت است، پیش از آنکه مقام قضایی صالح رأی محکومیت صادر کند، پیشینه، اوضاع و احوالی که نوجوان در آن به سر می‌برد و شرایطی را که جرم در آن به وقوع پیوسته است، به درستی بررسی می‌کند تا صدور رأی قضایی از سوی مقام صالح به‌آسانی انجام گیرد. این پرونده‌ها حاوی اظهار نظر متخصصان مختلف علوم پزشکی، روان‌شناسی، مددکاری و جرم‌شناسی است. در کنار پرونده کیفری به منظور واکنش متناسب با شخصیت طفل یا نوجوان ضرورت دارد اطلاعات روانی، تربیتی و به‌طور کلی، اطلاعات راجع به گذشته اطفال درج شود. در واقع، بر مبنای پرونده شخصیت که در کنار پرونده کیفری متهم تشکیل می‌شود، موارد مهمی مانند جنسیت، حسن سابقه، سوء سابقه، وضع جسمانی و روانی، و وضع اقتصادی فرد و خانواده بیان می‌شود. تشکیل چنین پرونده‌ای که بر اساس آن شخصیت متهم و محکوم ارزیابی می‌شود، می‌تواند در نحوه و میزان مجازاتی که هم به اصلاح متهم منجر شده و هم به نفع جامعه باشد، کمک کند.

حال پرسش‌هایی که در این نوشتار مطرح می‌شود، این است که منظور از بررسی پرونده شخصیت اطفال و نوجوانان در حقوق ایران چیست، و آیا محتویات اعلامی پرونده شخصیت در قوانین ایران برای شناسایی کافی و وافی بوده است، یا نه؟ حقوق کیفری ایران، به‌ویژه در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، به صراحت به لزوم تشکیل پرونده شناسایی شخصیت درباره اطفال و نوجوانان بزه‌کار در جرائم تا درجه شش اشاره شده است لیکن بررسی‌های میدانی انجام گرفته، حاکی از تشکیل نشدن پرونده شخصیت درباره اطفال و نوجوانان در مراحل دادرسی، یا کامل و فنی نبودن آن در کانون اصلاح و تربیت زندان است.

مفهوم شخصیت

واژه شخصیت^۱ از شخص^۲ گرفته شده است و شخص به معنی انسان و بازیگر نمایش آمده است. شخصیت در لغت به معنی شرافت، بزرگواری، مرتبه و درجه است (صفار، ۱۳۷۳، ص ۷۹). شخصیت معادل کلمه Personality است. در تعریف شخصیت باید گفت شخصیت یعنی عنصر ثابت رفتار فرد، شیوه بودن او و به طور کلی، آنچه همراه با او هست و موجب تمایز او از دیگران می شود (گنجی، حمزه، ۱۳۷۸، ص ۳۰۸).

واژه شخصیت بلندی مقام و مرتبه را می رساند، مثل (فلان شخصیت علمی)، و هر نوع صفت اخلاقی برجسته ای که سبب امتیاز شخص می شود، مثل شجاعت اخلاقی، قوت اراده، و در نهایت، مجموعه عوامل باطنی یک شخص و مجموع نفسانیات یک شخص از احساس، عواطف و افکار اوست (طریقتی، ۱۳۴۵، ص ۵۸).

دهخدا شخصیت را به این شرح تعریف کرده است: شخصیت مجموعه ای از ویژگی های ظاهری و غیرظاهری رفتار یک فرد است که ثبات و جلوه بیشتری دارد و تا حدی قابل پیش بینی است تا جایی که این صفات شخصیتی، فرد را از دیگران متفاوت نشان می دهد (دهخدا، ۱۳۶۵، ص ۲۷۹).

در اصطلاح حقوق، شخصیت دو معنا دارد:

۱. موضوع حق و تکلیف واقع شدن انسان و غیرانسان، مانند شرکت های تجاری؛
۲. عنوان انتزاعی برای مجموعه امور راجع به ذات انسان و عرض او از نظر حمایت قانون از آنها، در این معنا اصطلاح (حقوق شخصیت) یا شخصیت حقوقی^۳ را به کار می گیرند (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۰، ص ۲۵۰).

1. Personality
2. Person
3. Legal personality

تاریخچه پرونده شخصیت اطفال و نوجوانان

درباره تاریخچه پرونده شخصیت اطفال و نوجوانان در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی تأکید شده است که در ادامه به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

تاریخچه پرونده شخصیت اطفال و نوجوانان در ایران

در کشور ما انجام دادن تحقیقات اجتماعی، فردی و خانوادگی اطفال معارض قانون برای اولین بار در ماده ۷ قانون تشکیل دادگاه اطفال بزهکار در سال ۱۳۳۸ پیش‌بینی و مقرر شد: «چنانچه تحقیقاتی درباره وضع مزاجی و روحی اطفال یا ابویین و یا وضع خانوادگی طفل و محیط معاشرت او لازم شود، دادگاه اطفال می‌تواند تحقیقات مزبور را خود یا به هر وسیله که مقتضی بداند، انجام دهد» (معاونت آموزش قوه قضاییه، ۱۳۸۸، ص ۱۶۱).

در قوانین بعد از انقلاب، به‌ویژه در قانون آیین دادرسی کیفری سال ۱۳۷۸ مثل قانون تشکیل دادگاه اطفال بزهکار، این مهم چندان مورد توجه قرار نگرفت و مقنن صرفاً در مقام رفع تکلیف در ماده ۲۲۲ قانون یادشده تشکیل پرونده شخصیت با هر نوع اتهامی اعم از سبک و سنگین را به تشخیص قاضی دادگاه واگذار کرد. طبق ماده ۲۲۲، اگر درباره وضعیت روحی و روانی طفل یا ولی یا سرپرست قانونی او یا خانوادگی و محیط معاشرت طفل تحقیقاتی لازم باشد، دادگاه می‌تواند به هر وسیله‌ای که مقتضی بداند، آن را انجام دهد و یا نظر اشخاص خبره را جلب نماید». قانون‌گذار در بند ۵ ماده ۲۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵، به سابقه و وضع خاص متهم، و در بند ب ماده ۲۵، به ملاحظه وضع زندگی و سوابق زندگی محکوم علیه و اوضاع و احوالی که موجب ارتکاب جرم شده، اشاره کرده است.

قانون‌گذار در ماده ۲۰۳ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با الزامی‌دانستن تشکیل پرونده شخصیت، اعلام کرده است: «در جرائمی که مجازات قانونی آن‌ها ... است، بازپرس مکلف است در حین انجام تحقیقات، دستور تشکیل پرونده شخصیت متهم را به واحد مددکاری اجتماعی صادر نماید. این پرونده به صورت مجزا از پرونده عمل مجرمانه تشکیل می‌گردد. بر اساس ماده ۲۸۶، علاوه بر موارد یادشده در ماده ۲۰۳ این قانون، در جرائم تعزیری درجه‌های پنج

و شش نیز، تشکیل پرونده شخصیت درباره اطفال و نوجوانان توسط دادسرا یا دادگاه اطفال و نوجوانان الزامی است و در سایر موارد موکول به تشخیص قاضی دادگاه است (یوسفی مراغه‌ای و عزیزی، ۱۳۹۳، ص ۸۲).

بنابراین، با توجه به موارد قیدشده در قوانین یادشده، به‌ویژه قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، تشکیل پرونده شخصیت برای متهمان و مجرمان الزامی است، زیرا قضات می‌توانند بر اساس دلایل و مدارک مدلل در پرونده‌های شخصیت آن‌ها تصمیم بگیرند و مجازاتی مناسب بر اساس پرونده شخصیت آن‌ها اتخاذ کنند.

تاریخچه پرونده شخصیت اطفال و نوجوانان در اسناد بین‌المللی

تشکیل پرونده شخصیت و موضوع شناسایی شخصیت بزهکاران در سال ۱۹۵۲ در کنگره‌ای که از طرف سازمان ملل متحد در شهر بروکسل تشکیل شد، مورد بحث و مطالعه قرار گرفت. پس از آن در سال ۱۹۵۳ در اولین کنگره جرم‌شناسی در شهر پاریس درباره امتحان روانی و وضع اجتماعی مجرمان گفت‌وگو شد و دنباله این بحث در سال ۱۹۵۴ در کنگره بین‌المللی دفاع اجتماعی (Amers) مطرح شد (بهری، ۱۳۴۰، ص ۶۸-۶۷).

در نهایت، طبق مواد ۱ الی ۱۶ مجموعه حداقل قواعد سازمان ملل متحد برای اطفال و نوجوانان (مقررات پکن) مصوب ۲۹ نوامبر ۱۹۸۵، تشکیل پرونده شخصیت برای اطفال و نوجوانان مطرح شد، زیرا قاضی ملزم می‌شود به موجب گزارش کارشناسان در پرونده شخصیت با آگاهی نسبتاً جامعی درباره شرایط و اوضاع و احوال حاکم بر ارتکاب بزه در کودک و نوجوان از نظر وضعیت شخصی، خانوادگی و موقعیت اجتماعی واکنشی یا مجازاتی را برگزیند که به تغییر در ذهنیت، رفتار و شرایط نامساعد و آماده‌شدن فرد برای زندگی اجتماعی منجر شود، به‌طوری که حقوق و ارزش‌های اجتماعی او نیز محترم شمرده شود (آشوری، ۱۳۹۲، ص ۲۰۵).

درباره جرائم ارتكابی توسط کودک، مقررات راهبردی بیژینگ (مقررات پکن) دادگاه را ارشاد کرده است در همه موارد، به‌جز مواردی که به جرائم کم‌اهمیت مربوط می‌شود، پیش از آنکه رأی محکومیت نهایی را صادر کند؛ پیشینه و اوضاع و احوالی که نوجوان در آن به سر می‌برد و

شرایطی را که جرم در آن وقوع یافته است، بررسی کند. ماده ۱۶^۱ مجموعه یادشده بر ضرورت تشکیل پرونده شخصیت جز درباره اتهامات جزئی اطفال و نوجوانان، در طول جریان تحقیقات و دادرسی تصریح کرده است.

در نیمه دوم قرن بیستم، به تشکیل پرونده شخصیت و ضرورت شناسایی شخصیت مجرم توجه کامل شد، به طوری که در اغلب کنفرانس‌های بین‌المللی حقوق جزا تشکیل پرونده شخصیت یکی از موضوعات مهم است و در بسیاری از قوانین ممالک مختلف که پس از جنگ جهانی دوم از تصویب گذشته، لزوم چنین پرونده‌ای را پیش‌بینی کرده‌اند. از جمله می‌توان قانون ۱۹۴۷ ایالت میشیگان^۲، قانون ۱۹۴۹ ایالت کلرادوی نیویورک در آمریکا^۳، قانون جزای ۱۹۵۱ بلغارستان^۴ و قانون جزای یوگسلاوی سابق^۵ را نام برد (ابراهیمی، ۱۳۹۰، ص ۱۹۲).

ساختار پرونده شخصیت

عوامل زیادی در شکل‌گیری شخصیت مؤثرند، از جمله عوامل روانی، ژنتیک و عوامل محیطی، که در میان عوامل ژنتیکی، وراثت و جز آن، و در میان عوامل محیطی، محیط جغرافیایی و اجتماعی اهمیت دارند. ارزش‌های حاکم در جامعه، جمع دوستان، مجامع علمی، ورزشی، مذهبی، اخلاقی، نوع محیط جغرافیایی و محیط اجتماعی مثل خانواده، مدرسه، دانشگاه، محیط کار و جز آن، همه بر شخصیت تأثیرگذارند. شخصیت انسان از ابتدای پیدایش تا فوت تحت تأثیر عوامل یادشده بوده و خواهد بود.

۱. ماده ۱۶: در تمامی موارد به‌جز جرائم خرد، قبل از آنکه مراجع ذی‌صلاح مبادرت به اصدار رأی نهایی نمایند، شرح ذیل حال و یا شرایطی که در آن نوجوان زندگی کرده یا شرایطی که تحت آن جرمی واقع شده است، می‌بایستی به‌طور مناسب مورد بررسی قرار گیرد تا از این طریق قضاوت عادلانه مراجع ذی‌صلاح را تسهیل بخشد.

*در این زمینه نگ به: UN Standard Minimums For The Administration Of Juvenile Justice, 1985

2. Code of Michigan 1947 State
3. Code of Colorado of New York America 1949
4. Code of Colorado of New York America 1949
5. Penal Code of the Former Jugoslav

حوادث خوب یا بدی که برای مادران در طول زندگی مادر و در دوران بارداری وارد می‌شود، در شخصیت جنین مؤثر است (کی‌نیا، ۱۳۷۵، ص ۱۳۶). سال‌های اولیه عمر انسان، نقش حیاتی خانواده و به‌ویژه والدین در شکل‌گیری و رشد شخصیت نوزاد معلوم می‌شود. والدین اولین اشخاصی‌اند که نوزاد با آن‌ها برخورد می‌کند. کمبودهای عاطفی والدین نسبت به کودکان باعث می‌شود کودکان هنگام بزرگی در برابر محبت و عواطف بی‌اعتنا باشند. مثال بارز، پرونده بیجه، معروف به خفاش شب است که در کودکی دچار آسیب‌های جنسی شده بود این امر باعث شد تا در سن بزرگسالی مرتکب جرائم جنسی شود.

بعد از خانواده، محیط دیگری که کودک وارد آن می‌شود، محیط مدرسه است. کودک بیشتر ساعات عمر خود را در مدرسه می‌گذراند. در این مرحله شخصیت کودک که در خانواده خودش پی‌ریزی شده است، صیقل می‌خورد. معلمان در تبیین شخصیت کودکان نقش بسزایی دارند. در جامعه ما شدت و ضعف این امر در مدارس دولتی و غیردولتی متفاوت است. داشتن معلمان متخصص یا غیرمتخصص، حضور در مدارس خوب، متوسط یا ضعیف و مناطق بالای شهر و پایین شهر، در تکوین شخصیت نوزاد مؤثر و در شکست روحی کودک، ارتکاب جرم و عدم ارتکاب جرم، و اعتیاد و عدم اعتیاد مؤثر خواهد بود.

ارزش‌های حاکم در جامعه نیز بر رفتار آدمی تأثیر می‌گذارد، پاک یا ناپاک بودن جامعه بر رفتار اطفال و نوجوانان و درستکاری آن‌ها مؤثر است. اگر کودک در جامعه سالم و با ارزش‌های اخلاقی رشد کند، کمتر در معرض آسیب‌های اجتماعی، انحراف و بزهکاری قرار می‌گیرد.

موانع تشکیل پرونده شخصیت اطفال و نوجوانان

در نظام حقوقی ایران مشکلات و دشواری‌هایی در مسیر شناسایی شخصیت متهم و تشکیل پرونده شخصیت و اتخاذ تصمیم بر اساس آن وجود دارد که مانع از تشکیل پرونده شناسایی شخصیت و اجرایی شدن آن می‌شود که به شرح ذیل می‌توان آن را بیان کرد:

فقدان الزام قانونی برای تشکیل پرونده شخصیت

قانون‌گذار ایران تا تصویب قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، درباره تشکیل پرونده شخصیت، به‌ویژه برای اطفال و نوجوانان الزامی پیش‌بینی نکرده، و تشکیل پرونده شناسایی شخصیت پس از محکومیت و در مرحله اجرای مجازات در زندان الزامی، و آن هم به منظور شناسایی زندانیان و طبقه‌بندی آن‌ها بود. بعد از تصویب قانون یادشده نیز که تشکیل آن الزامی شده است، بررسی و تحقیق پیرامون ایجاد شخصیت متهم توسط شخص قاضی و ضابطان دادگستری، ضمن پرونده کیفری، به صورت فرایند مطلوب انجام نمی‌گیرد.

تراکم پرونده‌های کیفری و تورم عناوین مجرمانه

لازمه بررسی ابعاد گوناگون شخصیت متهم یا مجرم توسط متخصصان و ارائه گزارش مطالعات و بررسی‌ها به مقام قضایی، اعطای زمان مناسب و کافی به کارشناسان مربوط و قضات است. این شرایط زمانی مهیا می‌شود که آمار پرونده‌های ارجاعی به مقامات قضایی زیاد نباشد تا وی بتواند با آسودگی خاطر دلایل و مدارک را جمع‌آوری کرده و متهم یا مجرم را شناسایی کند. نتیجه ارجاع بیشتر پرونده، گرفتن زمان از قاضی رسیدگی‌کننده و تبدیل وی به ماشین صدور رأی است؛ زیرا قاضی مجبور خواهد بود در مدت زمان اندک به پرونده‌های بیشتری رسیدگی و تصمیم‌گیری کند و همین امر مانع تشکیل پرونده شخصیت و مانع تجزیه و تحلیل شخصیت متهم خواهد بود. برای مثال در دادگستری تبریز به دادگاه اطفال و نوجوانان که علاوه بر پرونده‌های اطفال، پرونده‌های دیگری نیز ارجاع می‌شود، میانگین وارده ماهانه شعبه حدود ۱۲۰ الی ۱۳۰ فقره پرونده است.

فقدان تنوع ضمانت اجرای کیفری

برای فردی کردن مجازات، مقام قضایی باید پس از بررسی ابعاد شخصیتی مجرم، جهت اصلاح و درمان وی مجازاتی متناسب و منطبق با شخصیت او تعیین کند. برای تعیین مجازات متناسب، تنوع در ضمانت اجرای کیفری لازم است. یعنی قانون‌گذار با ارائه انواع مجازات‌ها و ضمانت اجرای کیفری، مقام قضایی را در فردی‌کردن آرای صادره و انتخاب بهترین شیوه درمان و

اصلاح مجرم باز بگذارد. با نگاهی به مجازات‌ها، در قوانین کیفری ایران ضمانت اجراهای کیفری کمی پیش‌بینی شده است که با تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، و پیش‌بینی مجازات‌های جایگزین حبس در فصل نهم قانون یادشده در مواد ۶۴ الی ۸۷، تا حدود زیادی این مشکل حل شده است، با این حال کافی و وافی به نظر نمی‌رسد. باید قانون‌گذار درباره اشخاص زیر ۱۸ سال جایگزین‌های حبس دیگری را متناسب با فرهنگ جامعه ما پیش‌بینی کند. برای نمونه می‌توان به اخطار، توبیخ، محرومیت‌های مدنی و جز آن اشاره کرد.

تخصصی نبودن رسیدگی‌های قضایی

با توجه به پیچیده شدن امور اجتماعی، باید به تخصصی شدن امور توجه و عنایت شود تا با بررسی جزئیات، بتوان برخوردی مناسب با این امور داشته و انتصاب‌های تخصصی داشت. در امور قضایی نیز باید اصل تخصصی کردن را به کار گرفت، ایجاد و تشکیل دادسراها و محاکم اختصاصی، تفکیک دادگاه‌های عمومی به حقوقی و جزایی، تخصصی کردن شعبه‌ها و انتصاب‌ها تخصصی قضات برای شعب تخصصی، از جمله اقداماتی است که امروزه کشورها برای رسیدگی بهتر به امور قضایی انجام داده‌اند. در کشور ما نیز قانون‌گذار در قوانین و مقررات از جمله مواد ۲۵ و ۴۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری و نیز دستورالعمل‌های مصوب رئیس قوه قضاییه، از جمله دستورالعمل تشکیل شعب تخصصی مصوب ۱۳۸۷، بر اختصاصی و تخصصی کردن رسیدگی‌های قضایی و انتخاب قضات دادسرا و دادگاه براساس تخصص اشاره و تأکید کرده است، ولی ضوابط خاصی برای تخصصی کردن انتصاب‌ها مشخص نشده و اعمال نمی‌شود. کارآموزان و قضات پس از دوره‌های کارآموزی عمومی بدون آموزش‌های تخصصی، انتخاب و تقسیم می‌شوند. هیچ‌یک از قضات رسیدگی‌کننده به جرائم اطفال در دادگاه‌های اطفال تبریز دوره‌های خاصی نگذرانده‌اند و تخصصی در زمینه اطفال و نوجوانان ندارند و شعبه به اطفال اختصاص دارد، و هر یک از قضات که به آن شعبه منتقل شوند، عهده‌دار این وظیفه خواهند بود.

کمبود اعتبارات مالی و فقدان امکانات

لازمه تشکیل پرونده شناسایی شخصیت، وجود امکانات مالی است. دستگاه اجرایی باید بودجه

مناسب برای اجرای این طرح تخصیص دهد تا در کنار پرونده قضایی، پرونده شخصیت که محتوای آن گزارش نتیجه آزمایش‌های گوناگون پزشکی، روان‌شناسی، روان‌پزشکی و مددکاری اجتماعی و جز آن است، تشکیل شود. اعمال نهادهای مترقی حقوق جزا و جرم‌شناسی از جمله تعلیق تعقیب، تعلیق مراقبتی، آزادی مشروط، مجازات‌های تکمیلی و تمیمی، زندان باز، زندان نیمه‌باز، مجازات‌های جایگزین حبس و تشکیل پرونده شناسایی شخصیت در مراحل دادرسی نیاز به امکانات مالی وسیع دارد. به کارگیری متخصصان جرم‌شناسی، علوم اجتماعی، روان‌شناسی، روان‌پزشکی و جز آن، برای بررسی ابعاد شخصیتی بزهکار و استخدام آن‌ها تنها با صرف منابع مالی کافی امکان‌پذیر است.

وقتی مددکار اجتماعی به تعداد لازم در دسترس قاضی رسیدگی‌کننده به پرونده نباشد، جرم‌شناس، روان‌شناس، روان‌پزشک و جز آن در کنار قاضی قرار نگیرد و متهم یا مجرم برای بررسی در اختیار کارشناس گذاشته نشود، صحبت از تشکیل پرونده شخصیت آرمانی خواهد بود. امروزه در صورت تأمین هزینه‌های مالی از ناحیه قوه مجریه نیز، در تشکیل پرونده شخصیت با مشکلاتی مواجهیم. زیرا کمبود متخصصان امر و فقدان همه تخصص‌ها برای اجرای طرح در سراسر کشور از موانع تشکیل است. صرف نظر از آن، برای شناسایی جنبه‌های گوناگون شخصیت متهمان و مجرمان، وجود آزمایشگاه‌های مجهز به فناوری پیشرفته و روز ضروری است. در حالی که کشور ما از این حیث نیز امکانات لازم را ندارد، و اگر هم داشته باشیم، فقط در پایتخت و چند کلان‌شهر امکان‌پذیر است (معاونت آموزش قوه قضاییه، ۱۳۸۸، ص ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۱، ۲۱۰، ۲۱۷ و ۵۴).

طبق قوانین و مقررات خصوصاً ماده ۲۰۳ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب سال ۹۲، باید واحد مددکاری اجتماعی در معیت دادرسی و محاکم در دادگستری تشکیل و ایجاد شود. در حالی که در دادگستری خبری از واحد مددکاری در کنار محاکم اطفال و نوجوانان و نیز در اجرای احکام کیفری نیست. باید با تأمین منابع مالی، متخصصان مورد نیاز از جمله مددکاران اجتماعی استخدام، و وظیفه تشکیل پرونده شخصیت را عهده‌دار شوند (یوسفی مراغه‌ای و عزیز، ۱۳۹۳، ص ۸۲). به عبارتی، باید موارد یادشده از جمله ارائه تسهیلات به حد لازم در اختیار مراجع قضایی

و دادگستری‌ها قرار گیرد تا قضات با همکاری و همیاری متخصصان علوم پزشکی، روان‌شناسان، جرم‌شناسان و مددکاران اجتماعی که به‌ویژه در این زمینه آموزش‌های لازم را دیده‌اند، قرار داده شود تا فرایند تشکیل پرونده شخصیت به‌طور علمی و قانونی طی شود.

آثار پرونده شخصیت اطفال و نوجوانان در مراحل دادرسی کیفری ایران

مرحله تحقیقات مقدماتی

مرحله تحقیقات مقدماتی شامل مجموعه اقدامات و تحقیقاتی است که از سوی ضابطان دادگستری رأساً یا به دستور و حسب ارجاع مقامات قضایی، یا از سوی قضات تحقیق و سایر مقامات صالح قضایی انجام می‌گیرد و هدف اصلی آن آماده کردن پرونده تسهیل و تسریع در رسیدگی در دادگاه است (آشوری، ۱۳۸۰، ص ۲).

در حقوق کیفری ایران تا قبل از تصویب قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، ضرورت تشکیل پرونده شخصیت در مرحله تحقیقات مقدماتی به‌طور صریح در مواد قانونی بیان نشده بود، ولی در بعضی مواد از جمله مواد ۲۲ و ۲۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۷۵ و مواد ۳۸، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۶۴ و... قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مطرح شده است. پرونده شخصیت در همه مراحل دادرسی به‌ویژه مرحله تحقیقات مقدماتی، می‌تواند مفید و مؤثر باشد. اطلاع از حقایق مربوط به متهم موجب می‌شود از همان ابتدا، بازپرس یا قاضی در طرح پرسش‌ها و بازجویی، روش‌های مناسب فردی را به‌کار گیرد و واکنش مناسب با شخصیت بزهکار را اعمال کند (نجفی توانا، ۱۳۸۸، ص ۶).

در ماده ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، تشکیل پرونده شخصیت برای اطفال و نوجوانان توسط دادسرا در جرائم درجات یک تا شش الزامی است. در قانون یادشده، نهادهای تعلیق تعقیب و قرار بایگانی شدن پرونده پیش‌بینی شده است تا مقام قضایی در صورت فقدان سابقه مؤثر کیفری، ملاحظه وضع اجتماعی، سوابق متهم و اوضاع و احوالی که موجب وقوع جرم شده است، این نهادها و قرارها را به‌کار گیرد (یوسفی مراغه‌ای و عزیز، ۱۳۹۳، ص ۸۲).

طبق ماده ۱۳۴ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۷۸ در صدور قرارهای تأمینی کیفری، قاضی

دادسرا باید به شخصیت متهم توجه و آن را مدنظر قرار دهد. توجه به شخصیت متهم در صدور قرار تأمین بسیار اهمیت دارد زیرا مقام تحقیق پس از تفهیم اتهام به منظور تضمین حضور بموقع متهم در مواقع لزوم و جلوگیری از فرار او، به ناچار باید با صدور قرار تأمین مناسب این مهم را تأمین کند و امکان آن فقط با آشنایی با شخصیت متهم میسر است، تحقیق و بازجویی از افرادی با شخصیت‌های غیرعادی، مثل سادیست‌ها باید به‌طور فنی، علمی و با استمداد از مددکاران و روان‌کاوان انجام گیرد.

مرحله صدور رأی و تعیین مجازات

تشکیل پرونده شناسایی شخصیت در مرحله صدور حکم و تعیین مجازات، آثار زیادی برای شخص متهم یا مجرم خواهد گذاشت. این آثار می‌تواند در فردی کردن مجازات‌ها و به‌کارگیری نهادهای تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات و نوسان‌سازی مسئولیت کیفری باشد.

طبق مواد ۳۷، ۳۸ و ۳۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ درباره تخفیف مجازات، مواد ۴۰ الی ۴۵ قانون یادشده درباره تعویق صدور حکم، مواد ۴۶ الی ۵۵ قانون مجازات اسلامی درباره تعلیق مجازات، مجازات‌های جایگزین و جز آن، شناسایی شخصیت متهم یا مجرم در این مرحله لازم و در نهادهای اعلامی یادشده و صدور آن‌ها مؤثر است. این نهادها برای جلوگیری از تکرار جرم و جلوگیری از به‌وجود آمدن مجرمان به عادت و درمان و اصلاح بعضی از مصادیق افراد دارای شخصیت خاص و غیرعادی مطرح شده است تا مقام قضایی اشراف کافی به ابعاد مختلف شخصیت مجرم نداشته باشد، نمی‌تواند از این نهادها استفاده بهینه و مفید برای اصلاح و بازسازی مجرم کند. گاهی شرایط ارتکاب جرم یا خصوصیات روانی و اجتماعی مرتکب طوری است که اقتضا دارد که مجازات خفیف‌تری بر او تحمیل شود. گاهی عمل مجرمانه مستلزم خطر بیشتری برای جامعه است یا احساس عمومی را بیشتر جریحه‌دار می‌کند، یا اینکه شخص مرتکب واجد اوصافی است که مجازات شدیدتری برای وی لازم به نظر می‌رسد. قانون‌گذار در ماده ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ تشکیل پرونده شخصیت درباره اطفال و نوجوانان را توسط دادگاه اطفال و نوجوانان الزامی داشته است.

مرحله اجرای حکم

توجه به شخصیت بزهکار در مرحله اجرای حکم از قبل مورد توجه قانون‌گذار بوده و حتی تشکیل پرونده شناسایی شخصیت الزامی شده است. تا قبل از تصویب قانون آیین دادرسی کیفری جدید، تشکیل پرونده شخصیت پس از محکومیت پیش‌بینی شده است و در مرحله تحقیقات مقدماتی و صدور حکم و تعیین مجازات چنین الزامی وجود نداشت.

قانون‌گذار در ماده ۵۸ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ شرایط اعطای آزادی مشروط را تعیین کرده است. اولین شرط این است که زندانی در مدت اجرای مجازات همواره حسن اخلاق و رفتار از خود نشان دهد. بدیهی است آزادی مشروط فقط به کسانی که اصلاح شده و بتوانند وارد جامعه شوند، اعطا می‌شود. برای تشخیص این امر فقط نباید به ظاهر توجه کرد، بلکه افراد متخصصی مأمور شوند که در امور روانی و اجتماعی محکوم بررسی و اظهار نظر کنند تا اصلاح مجرم برای قاضی محرز شود. همچنین، بند ب ماده ۵۸ «اینکه پس از آزادی دیگر مرتکب جرمی شود» از مراجعه به پرونده شخصیت که حاصل اظهار نظر متخصصان مربوطه است، به‌دست می‌آید.

ماده ۲۴ آیین‌نامه کمیسیون عفو و تخفیف مجازات محکومین مصوب ۱۳۸۷ نیز به اصلاح مجرم و توجه به شخصیت محکوم علیه و خانواده وی اشاره کرده است. لازمه اظهار نظر اعضای کمیسیون‌های استانی و مرکزی، شناسایی شخصیت مجرم است و شناسایی شخصیت مجرم نیز با تشکیل پرونده شناسایی شخصیت در کنار پرونده قضایی امکان‌پذیر خواهد بود. همچنین، قانون‌گذار در مرحله اجرای مجازات حبس به منظور شناسایی زندانیان و طبقه‌بندی آنان تشکیل پرونده شخصیت را لازم و ضروری دانسته است. مواد ۴۷ و ۶۴ و آیین‌نامه زندان‌ها مصوب ۱۳۸۴، مسئولان زندان‌ها را موظف کرده است درباره پیشینه زندگی محکومان از دوره طفولیت در محیط‌هایی مانند خانواده، مدرسه، محل کار و جز آنتن‌تحقیقاتی را انجام دهند و گزارش کاملی با اظهار نظر خود تهیه، و اطلاعات تهیه‌شده را در پرونده زندانی منعکس کنند تا در شورای طبقه‌بندی مطرح شود (معاونت تدوین تنقیح و انتشارات قوانین و مقررات معاونت ریاست جمهوری، ۱۳۹۲، ص ۲۱۳).

همان‌طور که بیان شد، علاوه بر اینکه در مرحله تحقیقات، بر تشکیل پرونده شخصیت در قوانین تأکید شده است، بعد از مجازات یا طی مجازات به تشکیل پرونده شخصیت برای استفاده از عفو و تخفیفات قانونی هم توجه شده، که نشان از اهمیت موضوع تشکیل پرونده شخصیت است.

محتویات پرونده شخصیت اطفال و نوجوانان

محتویات پرونده شخصیت اطفال و نوجوانان در نظام کیفری ایران

پرونده شخصیت به معنای مجموعه اطلاعات شخصی و خانوادگی مجرمان است که در دستگاه قضایی در کنار پرونده قضایی تشکیل می‌شود و هدف آن دستیابی به اهداف مجازات‌ها، نابودی اعمال ضداجتماعی، جلب اعتماد مردم، رعایت و اصلاح بزهکار و ممانعت او از تکرار جرم و آلوده‌شدن مجدد است (مظلومیان، ۱۳۵۲، ص ۵۸).

با توجه به ماده ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری جدید، به صراحت لزوم تشکیل پرونده شخصیت پذیرفته شده است. قانون‌گذار ایران تا قبل از تصویب مواد ۲۰۳ و ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، توجهی جدی و سزاوار به تحقیق پیرامون وضعیت روحی و روانی متهم یا محیط خانوادگی و اجتماعی وی نکرده و فقط در برخی موارد، تخفیف مجازات متهم را منوط به توجه به وضعیت خاص او کرده است.

پرونده شخصیت می‌تواند حاوی گزارشی از اظهار نظر متخصصان روان‌شناسی کودک، پزشک، روان‌کاو و مددکار اجتماعی در زمینه وضعیت روحی و روانی، جسمی، شرایط و موقعیت خاص اجتماعی و خانوادگی اطفال و نوجوانان تحت پیگرد قضایی باشد و بر مبنای این پرونده شخصیت موارد مهمی مانند جنسیت، حسن یا سوء سابقه، وضع جسمانی و روانی، وضع اقتصادی فرد و خانواده او ذکر می‌شود (محسنی، ۱۳۸۲، ص ۲۹). برای تشکیل پرونده شناسایی شخصیت اطفال و نوجوانان بزهکار، متخصصان جرم‌شناسی و کیفرشناسی، مددکار اجتماعی، روان‌شناس، روان‌پزشک و مراجعان همکاری می‌کنند و نتیجه را به‌طور کتبی ضمیمه این پرونده می‌کنند.

بر حسب مواد ۴۷، ۴۸ و ۶۳ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی مصوب ۱۳۸۴ در هر زندان قسمتی به نام تشخیص به منظور شناخت شخصیت زندانیان و طبقه‌بندی آن‌ها با به‌کارگیری خدمات کارشناسان متخصص تشکیل می‌شود که تهیه و تنظیم و نگهداری پرونده شخصیت زندان به شرح مواد بعدی به عهده این قسمت است و حسب ماده ۶۴ آیین‌نامه یادشده محکومان حداکثر دو ماه در قسمت پذیرش و تشخیص تحت آزمایش‌های پزشکی، روان‌پزشکی، آزمون‌های روان‌شناسی و شناخت شخصیت و استعداد قرار گرفته و میزان سلامت جسمانی، روانی، معلومات و اطلاعات مذهبی، علمی و فنی آنان از نظر شناخت شخصیت بررسی و تعیین می‌گیرد (فرج‌الهی، ۱۳۸۲، ص ۱۳۶). مددکاران اجتماعی طبق موازین اسلامی درباره سوابق زندگی تحقیقات لازم را به عمل می‌آورند، گزارش کاملی از گذشته محکوم از دوران طفولیت تا زمان تنظیم گزارش در محیط‌های مختلف خانوادگی، تحصیلی، محلی، حرفه‌ای و غیره را با اظهار نظر خود تهیه می‌کنند. در انقضای مدت اقامت زندانی در قسمت پذیرش و تشخیص، همه گزارش‌های متخصصان در پرونده او متمرکز می‌شود تا در شورای طبقه‌بندی مطرح شود. معاضدت حقوقی با همکاری وکلای منتخب کانون و وکلای دادگستری و مسئولان قضایی کانون برای دفاع و مشاوره حقوقی و پیگیری پرونده قضایی مددجو و معرفی مددجویان معسر به مراجع ذی‌صلاح معمول می‌شود. همه موارد اعلامی با توجه به پرونده شناسایی شخصیت اطفال و نوجوانان در کانون توسط مددکاران اجتماعی در فرم‌های مختلفی که تهیه و تنظیم می‌شود، صورت می‌پذیرد.

در یکی از این فرم‌ها (فرم شماره یک) با نام پرونده شخصیت زندانیان، مشخصات مددجو، میزان تحصیلات، وضعیت تأهل، تعداد افراد تحت تکفل، وضعیت محل سکونت (شخصی، سازمانی، منزل پدری، استیجاری با مبلغ اجاره یا رهن)، آدرس و تلفن محل سکونت و محل کار، آدرس محل سکونت یا کار وابستگان درجه یک مددجو، وضعیت قضایی (نوع اتهام، نوع قرار، میزان قرار، تاریخ قرار، نوع جرم، میزان محکومیت و تاریخ حکم)، توضیح پنج سابقه آخر، نحوه ارتکاب جرم و علل ارتکاب آخرین جرم از دیدگاه مددجو، رفتار مأموران قبل از تحویل به زندان،

مشخصات فردی همدستان مددجو، آیا خود را مجرم و شایسته زندان و مجازات در نظر گرفته می‌داند، وکیل دارد یا خیر، نظریه کارشناسی، پیشنهادهای کارشناسی و جز آن تکمیل و ثبت می‌شود.

در فرم دیگری (فرم شماره ۲) با نام مددکاری اجتماعی، مشکل یا مشکلات از نگاه مددجو، اینکه در شرایط موجود چه کسانی می‌توانند بیشترین کمک را به شما بکنند با بیان نسبت و مشخصات و آدرس دقیق و شماره تلفن، تاریخچه مشکل از دیدگاه مددکار، مشکل روانی، جسمانی و شغلی (آثار خودزنی و سوختگی، بیماری، وضعیت ظاهری، شغلی، خلقی و عاطفی، اعتیاد به مواد مخدر یا روان‌گردانی، سابقه رفتارهای پرخطر مانند تزریق مشترک، خالکوبی، فرار از منزل، ترک طولانی مدت خانواده و جز آن)، مشکل خانوادگی (اختلاف همسر، والدین، خانواده، طلاق، متارکه و جز آن)، مشکل اجتماعی (شبکه ارتباطی مانند دوستان، بستگان، همسایگان و جز آن)، مشکل قضایی (علل زمینه‌ساز جرم و جز آن)، سایر نکات قابل توجه، تشخیص نهایی مددکار اجتماعی و پیشنهادهای مددکار اجتماعی ثبت و تکمیل می‌شود.

فرم شماره ۳ درباره بخش بهداشت و درمان، حاوی وضعیت فعلی (وضعیت ظاهری، وجود آثار جراحی غیرطبیعی، معلولیت، سابقه مصرف مواد مخدر و روان‌گردان)، سوابق پزشکی (ارزیابی عوامل خطر، علائم مهم بالینی، علائم دستگاه ادراری و تناسلی، ارزیابی بیماری‌های قابل انتقال از راه خون، نوع داروهای مصرفی، ویژگی‌های پزشکی، نظریه پزشک)، پیشنهادهای درمان است که توسط پزشک تکمیل و ثبت و ضبط می‌شود.

فرم شماره ۴ خلاصه شرح حال و ارزیابی روان‌شناختی (ظاهر و رفتار، تعامل، خلق و عافه، کلام، ادراک، افکار، سطح هوشیاری، قابلیت اعتماد، مصرف دارو، بیماری جسمانی، نظریه روان‌شناسی، پیشنهادهای روان‌شناس) توسط روان‌شناس کانون تکمیل می‌شود. در فرم دیگری (فرم شماره ۵) با عنوان بخش فرهنگی و تربیتی، فعالیت‌های فرهنگی و هنری، کتاب و کتاب‌خوانی و موضوع‌های علاقه‌مند، امور آموزشی (اینکه ترک تحصیل کرده یا خیر، مایل به ادامه تحصیل است، آموزش‌های غیررسمی)، امور ورزشی (به چه ورزش‌هایی علاقه‌مند است، عنوان و

میزان فعالیت‌های ورزشی، کارت مربیگری یا داوری)، نظریه کارشناسی اجرایی و پیشنهادهای اجرایی توسط مسئولان اجرایی کانون تکمیل می‌شود.

در فرم دیگری (فرم شماره ۶) که مربوط به بخش حرفه‌آموزی و اشتغال است، نوع شغل و میزان مهارت فنی و اینکه آیا مدرک فنی و حرفه‌ای دارد یا خیر، و نوع آموزش‌های حرفه‌ای که قبلاً گذرانده، مدت زمان اشتغال و علت ترک کار، دیون مددجو به بانک‌ها و جز آن، نظریه نهایی کارشناس اشتغال و حرفه‌آموزی و پیشنهادهای اجرایی توسط کارشناس اشتغال و حرفه‌آموزی تکمیل می‌شود.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود در مرحله اجرای حکم در کانون اصلاح و تربیت به دلیل الزام قانونی، پرونده شناسایی شخصیت با محتویات اعلامی تکمیل و توسط کارشناسان ذیربط و مسئولان مربوطه این محتویات پرونده شخصیت بررسی و در طول اجرای حکم پیشنهادهای لازم برای مساعدت قانونی به مددجو به قاضی اجرای حکم و قاضی صادرکننده حکم برای آزادی مشروط و جز آن معمول می‌شود (فرم‌های مربوط به کانون اصلاح و تربیت زندان تبریز، ۱۳۹۳، فرم‌های شماره ۶-۱).

طبق ماده ۲۰۳ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، پرونده شخصیت متهم به طور مجزا از پرونده عمل مجرمانه تشکیل می‌شود و حاوی مطالب زیر است: الف) گزارش مددکار اجتماعی درباره وضع مادی، خانوادگی و اجتماعی متهم؛ ب) گزارش پزشکی و روان‌پزشکی.

معمولاً نکات مهمی که باید در پرونده شناسایی شخصیت بیان شود، عبارت‌اند از ۱. ساختمان بدنی و جسمی و زیست‌شناسی متهم؛ ۲. نتیجه معاینه متهم از نظر روحی و روانی و انحرافات؛ ۳. وضع اخلاقی و خانوادگی، اجتماعی، فرهنگی و چگونگی تعلیم و تربیت متهم (محمدیان و رضایور، ۱۳۹۲، ص ۳۳۳). برای رسیدن به موارد یادشده در تشکیل پرونده شخصیت باید اقدامات ذیل انجام گیرد: الف) پرکردن ورقه تحقیق و پژوهش که اولین سند شناسایی شخصیت فرد مورد آزمون است، به وسیله مددکاران اجتماعی که باید در ایفای وظایف خود تخصص داشته و از دانش‌های روان‌شناسی رفتار و جرم‌شناسی و جامعه‌شناسی اطلاعات کافی داشته باشند؛ ب)

پزشکان متخصص آزمون‌شونده را از نظر بررسی وضع سلامتی و ابتلا به بیماری‌های گوناگون از جمله آمیزشی، اعتیاد والدین به مواد مخدر، الکل، تمایلات جنسی و غدد مترشح‌دهنده داخلی که در رشد مؤثرند، بررسی کنند؛ ج) روان‌پزشک، متهم را از نظر ضایعات عضوی در اعصاب و مغز و ثبت امواج الکتریکی سلول‌های عصبی مغز، آزمایش کند؛ د) آزمایش‌های روان‌شناسی و روان‌کاوی توسط متخصصان انجام گیرد؛ ز) از نظر ضریب هوش و قدرت سازگاری با محیط که امری ذهنی است، و در اثر عوامل زیست‌محیطی به‌طور تام مختل می‌شود (شامبیاتی، ۱۳۷۸، ص ۸۵).

روش‌های روان‌درمانی و تحقیق رفتار و شخصیت می‌تواند در شناسایی شخصیت به ما کمک کند. هدف روان‌کاوی بیرن^۱ کشیدن محتویات مزاحم یا ناخودآگاه، آشکارکردن عقده‌ها و تعارض‌های روانی است که بیمار روانی دائماً از آن رنج می‌برد. ایجاد مؤسسات روانی می‌تواند کمک مؤثری کند (شالچی، ۱۳۸۰).

بررسی پزشکی نیز در پرونده شخصیت مهم است. یعنی در آزمایش پزشکی، رشد جسمی، آثار عقب‌ماندگی ذهنی، ابتلا به بیماری‌های مختلف واگیردار بررسی می‌شود. درمان‌هایی به طرق مختلف با یاری گرفتن از علوم روان‌شناسی و روان‌پزشکی، زیست‌شناسی در محل‌ها، یا محیط‌های مختلف یا یک مؤسسه یا سازمان مخصوص باید وجود داشته باشد. علاوه بر آن‌ها، ایجاد درمانگاه‌های جرم‌شناسی، آزمایشگاهی، انسان‌شناسی زندان‌ها و مراکز راهنمایی، و مشاهده و درج نتایج در پرونده شناسایی شخصیت نقش بسزایی خواهد داشت. (مهران، بی‌تا، ص ۳۵). با توجه به موارد اعلامی، قانون‌گذار باید در محتویات پرونده شخصیت تغییرات اساسی معمول و به‌طور صریح محتویات آن را درباره اطفال افزایش دهد و مشخص کند.

نتایج آماری تشکیل پرونده شخصیت اطفال و نوجوانان در شهرستان تبریز

نتایج آماری و تحقیقات میدانی مربوط به نه ماه سال ۱۳۹۴، (از اول فروردین تا آخر آذر ماه) در

1. Biren

شهرستان تبریز و به صورت بررسی پرونده‌ها و مصاحبه با قضات و اشخاص زیر ۱۸ سال معارض با قانون در کانون اصلاح و تربیت زندان تبریز است. آماری که در نهمه‌ماه سال ۱۳۹۴، در ۲۰۰ پرونده در دادسرا، محاکم کیفری (دادگاه‌های اطفال) و اجرای احکام کیفری دادسرای تبریز به دست آمد، حاکی از وضعیت نامناسب برای پرونده شناسایی شخصیت اطفال و نوجوانان است.

در شهرستان تبریز در دادسرا، شعبه یا شعبه‌های ویژه و اختصاصی برای رسیدگی به جرائم نوجوانان (اشخاصی کبیر زیر ۱۸ سال) تعیین و اختصاص نیافته است و پرونده‌های نوجوانان به طور متفرقه در همه شعبه‌های بازپرسی و دادیاری با توجه به نوع جرم و اهمیت آن رسیدگی می‌شود. در پرونده‌های اشخاص کبیر زیر ۱۸ سال در شعبه‌های دادسرا، تشکیل و وجود پرونده شناسایی شخصیت در کنار پرونده کیفری به هیچ وجه مشاهده نمی‌شود.

در شهرستان تبریز دو شعبه دادگاه عمومی جزایی (کیفری ۲) به عنوان دادگاه اطفال تعیین و رسیدگی به جرائم اشخاص زیر ۱۸ سال را بر عهده دارند. بررسی‌های انجام گرفته در این دادگاه‌ها حاکی از این است که در پرونده‌های تشکیل یافته مربوط به اطفال و نوجوانان، پرونده شناسایی شخصیت در کنار پرونده کیفری تشکیل نشده است. در مرحله تجدیدنظرخواهی از احکام دادگاه‌های اطفال نیز، شعبه خاصی برای رسیدگی پرونده‌های اطفال و نوجوانان در محاکم تجدیدنظر تعیین نشده است و پرونده‌ها به همه شعبه‌های کیفری ارجاع و تحت رسیدگی قرار می‌گیرد. در این مرحله نیز خبری از تشکیل پرونده شناسایی شخصیت نیست. در مرحله اجرای حکم در اجرای احکام کیفری دادسرای عمومی و انقلاب تبریز نیز پرونده‌های اشخاص زیر ۱۸ سال به همه شعبه‌ها با توجه به نوع جرم ارتكابی ارجاع و اجرا می‌شود. در این مرحله نیز مانند مرحله تحقیقات و مرحله صدور حکم و تجدیدنظر خبری از تشکیل پرونده شناسایی شخصیت نیست. همچنین، بررسی، مصاحبه و تحقیقاتی که از قضات رسیدگی کننده به جرائم اشخاص زیر ۱۸ سال در همه مراحل یادشده انجام گرفت، بعضاً مشاهده شد که تعدادی از قضات رسیدگی کننده از پرونده شخصیت، به ویژه محتوای پرونده شناسایی شخصیت آشنایی و اطلاعات چندانی ندارد، یا اعتقادی به تشکیل پرونده شخصیت ندارند و تعداد کمی معتقد به تشکیل پرونده

شخصیت در کنار پرونده کیفری بودند، آن‌ها نیز به دلیل تراکم پرونده‌ها و ارجاع پرونده‌های غیراشخاص زیر ۱۸ سال و فقدان نیروی انسانی متخصص و نیز فقدان کارشناسان ذیربط، بسترهای لازم جهت اقدام در این مورد را نداشتند.

همچنین، طبق بررسی‌های انجام‌گرفته در کانون اصلاح و تربیت در زندان تبریز، در نه ماهه سال ۹۴، حدود ۱۳۳ نفر به کانون معرفی و بازداشت و برای هر یک از این مددجویان در کانون به طور جداگانه پرونده شخصیت تشکیل و اطلاعات مربوطه توسط مددکاران اجتماعی در این پرونده شخصیت در فرم‌های مختلفی درج شده است (سیستم مدیریت پرونده قضایی CMS تشکیلات قضایی تبریز، ۱۳۹۳). این پرونده شخصیت توسط مددکاران اجتماعی تشکیل و تکمیل شده است و قضات داسرا و محاکم و اجرای احکام کیفری نقشی در آن نداشته‌اند. در مصاحبه با قضات الزامی‌بودن تشکیل پرونده شخصیت طبق قانون تأیید شد، با این حال به دلیل توجهات اعلامی در عوامل مانع، مورد توجه و عنایت قرار نمی‌گیرد.

نتیجه

در نظام حقوقی امروز ما، بررسی پیرامون شخصیت متهم در مراحل پنج‌گانه دادرسی باید انجام بگیرد، ولی فقط در مرحله اجرای حکم در کانون اصلاح و تربیت در زندان به تشکیل پرونده شخصیت توجه شده است. اکثر حقوق‌دانان و جرم‌شناسان معتقدند در رسیدگی به جرائم اطفال و نوجوانان باید به شخصیت آنان توجه شود تا حکم صادره در حق مجرم با علم یقین و عادلانه باشد. پرونده شخصیت از دستاوردهای جرم‌شناسی است که از مجموعه اطلاعات شخصی و خانوادگی متهمان و مجرمان در دستگاه قضایی و زندان تشکیل می‌شود و هدف از آن دستیابی به اهداف مجازات‌ها، فردی کردن مجازات‌ها و تطبیق اعمال مجازات بر شخصیت فرد است.

شناسایی شخصیت و کامل‌بودن آن و به‌کارگیری نظرهای کارشناسان، به‌ویژه مددکاران اجتماعی نقشی مهم در شناسایی شخصیت اطفال و نوجوانان و فردی کردن مجازات‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی، و اصلاح آنان دارد و باید قانون‌گذار و نیز مجریان اهمیت خاصی برای آن قائل شوند. همان‌طور که قانون مجازات اسلامی مصوب، به‌طور تلویحی لزوم تشکیل پرونده شخصیت

را پذیرفته و قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ نیز به الزامی بودن آن درباره اطفال و نوجوانان تا درجه ششم تصریح کرده است. با مطالعه منسجم و پیوسته در پرونده‌های شخصیت در حقوق کیفری و تبیین کیفیت تأثیرگذاری این پدیده بر نهادهای عدالت کیفری، این نتیجه حاصل می‌شود که اتخاذ هرگونه سیاست قضایی کارآمد و مفید بی‌توجه به شناخت اختلال‌های شخصیت مجرمان، ریشه‌یابی و درمان آن امکان‌پذیر نیست.

باید در تصویب قانون به امکانات و شرایط موجود و امکان اجرایی کردن آن توجه کرده و آن را بومی‌سازی کنند. قانون‌گذار و مجریان، به‌ویژه قضات باید عوامل مؤثر بر تشکیل شخصیت و عوامل مؤثر بر بزهکاری اطفال و نوجوانان را شناسایی و در محتویات پرونده شناسایی شخصیت در کنار پرونده کیفری پیش‌بینی، تکمیل و بررسی آن را الزامی و برای این امر فرم‌های خاص تهیه کنند و در اختیار قضات قرار دهند و برای تنظیم‌نکردن آن ضمانت کیفری تعریف شود. برای تشکیل پرونده شخصیت و تکمیل آن و استفاده بهتر از آن باید امکانات مالی و نیروی انسانی (کارمند، قاضی، مددکار اجتماعی، کارشناسان و متخصصان ذیربط) را مهیا و در اختیار مجریان قرار داد.

امید است با فراهم کردن مقدمات اجرایی، پرونده شناسایی شخصیت با به‌کارگیری تحقیقات و نظرهای متخصصان فنی پزشکی، روان‌پزشکی، روان‌شناسی، جرم‌شناسی، علوم مذهبی و جز آن تشکیل، و از این طریق تشخیص امکان‌پذیر شود و دادگاه‌ها در اعمال مجازات، شخصیت و شرایط مجرم را مدنظر قرار بدهند. منحصرکردن ضمانت اجرای کیفری به زندان که آثار و عوارض منفی بسیاری نیز دارد صحیح نیست و به‌کارگیری جایگزین‌های حبس مفید خواهد بود. به‌ویژه در مرحله تحقیقات مقدماتی که در اصلاح و بازسازی مجرمان و تعیین مجازات متناسب با شخصیت بزهکاران و اصل فردی کردن مجازات‌ها درباره اطفال و نوجوانان اقدامات مؤثر و مفیدی انجام داد.

منابع و مأخذ

۱. ابراهیمی، ابراهیم (۱۳۹۰). موانع تشکیل پرونده شخصیت در نظام کیفری ایران. فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، دوره ۶، شماره ۱۸، صفحات ۲۰۵-۱۸۸.
۲. ابهری، علی (۱۳۴۰). تشکیل پرونده‌های شخصیتی. مجله کانون وکلا، شماره ۷۶، صفحات ۶۷-۷۱.
۳. آشوری، محمد (۱۳۹۲). جایگاه پرونده شخصیت در فرایند پیشگیری از پایدارشدن بزهکاری جوانان. فصلنامه حقوق دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۳، شماره ۱، صفحات ۲۱۳-۱۹۵.
۴. ----- (۱۳۷۹). آیین دادرسی کیفری. جلد دوم، تهران: انتشارات سمت.
۵. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۰). ترمینولوژی حقوق. چاپ یازدهم، تهران: انتشارات گنج دانش.
۶. خالقیان، جواد (۱۳۸۴). قوانین کیفری. چاپ اول، تهران: نشر جهاد.
۷. دهخدا، علی اکبر (۱۳۶۵). لغت‌نامه. جلد سی‌ام، تهران: نشر مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.
۸. شالچی، بهزاد (۱۳۸۰). بهداشت روانی. روزنامه اطلاعات، چهارشنبه ۱۷ بهمن.
۹. شامبیاتی، هوشنگ (۱۳۸۷). بزهکاری اطفال و نوجوانان. چاپ هشتم، تهران: انتشارات ژوبین.
۱۰. صفار، محمدجواد (۱۳۷۳). شخصیت حقوقی. چاپ اول، تهران، نشر دانا.
۱۱. طریقتی، شکراله (۱۳۴۵). مقدمه‌ای بر روان‌شناسی و روان‌پزشکی کیفری. تهران: انتشارات دهخدا.
۱۲. فرج‌الهی، رضا (۱۳۸۹). جرم‌شناسی و مسئولیت کیفری. چاپ اول، تهران: نشر میزان.
۱۳. کی‌نیا، مهدی (۱۳۸۴). روان‌شناسی جنایی. جلد اول، چاپ پنجم، تهران: انتشارات رشد.
۱۴. ----- (۱۳۵۷). مبانی جرم‌شناسی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۵. گنجی، حمزه (۱۳۸۶). روان‌شناسی عمومی. چاپ چهل و دوم، تهران: انتشارات ساوالان.

۱۶. محسنی، مرتضی (۱۳۸۲). دوره حقوق جزای عمومی (مسئولیت کیفری). چاپ دوم، تهران، انتشارات گنج دانش.
۱۷. محمدیان، سارا و محمدرضاپور، بابک (۱۳۹۲). لزوم تشکیل پرونده شخصیت در فرایند دادرسی کیفری ایران. پزشکی قانونی، دوره ۱۹، شماره‌های ۲ و ۳، صفحات ۳۲۹-۳۴۰.
۱۸. مظلومیان، علی (۱۳۵۲). داوری درباره بزهکار بدون شناخت او بی‌عدالتی است، گشودن پرونده شخصیت برای بزهکار ضروری است. مجله کانون وکلا، شماره ۱۲۶، صفحات ۶۱-۵۶.
۱۹. مهران، ناصر (بی‌تا). تقریرات درسی حقوق جزای عمومی. دوره کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، بی‌جا.
۲۰. نجفی توانا، علی (۱۳۸۴). جرم‌شناسی. چاپ سوم، تهران: انتشارات آموزش و سنجش.
۲۱. یوسفی مراغه‌ای، مهدی و عزیزی، امیر (۱۳۹۳). قانون آیین دادرسی کیفری. چاپ دوم، تهران، انتشارات خرسندی.